

Gondolatok az állományellenőrzésről és a selejtezésről

Sok kritika éri a magyar könyvtárakat állományuk nagysága miatt. *Julie Carpenter* például néhány éve írta, hogy a magyar könyvtárakban még mindig azt hiszik, hogy „minél több a könyv, annál jobb a szolgáltatás” és hogy az állománykivonási gyakorlat „végtelen konzervatív”. A tanulmány '91 óta olvasható (rövidítve: *Könyvtári Figyelő*, 1991/3.sz. 434-440.p.), azóta a magyar könyvtárosok nagyobb része még mindig csak a változások előtt áll. Ezért mindenképpen megér egy gondolatfutamot az állományellenőrzés és a selejtezés témaköre.

A könyvtári szolgáltatást úgy kell szervezni, hogy az intézmény a rendelkezésre álló forrásokot a lehető leghatékonyabban használja ki. A könyvtár rendelkezésére álló források a következők: 1. Személyzet és szaktudása; 2. Dokumentumok összessége; 3. Könyvtári helyiségek; 4. Fenntartási költség; 5. Egyéb eszközök. A legtöbb esetben a könyvtárak nem birtokolják elegendő mértékben ezeket a forrásokat. Emiatt válik szükségessé a jó menedzsment (resource management).

Mekkora szükség van állományellenőrzésre?

Az állományellenőrzés abban segíti a könyvtári szolgáltatást, hogy általa a könyvtár dokumentumairól (a második forrás), az információs forrásokról naprakész adatokkal lehet szolgálni. Ezzel javítja a tájékoztatás minőségét.

Az állományellenőrzésre támaszkodik az állományelemzés, melynek célja, hogy megvizsgáljuk: a könyvtár dokumentumkínálata mennyiben fedí az olvasói igényeket. Ha elfogadjuk, hogy a könyvtár első számú célja az olvasók dokumentum- és információsükségletének kielégítése, akkor ez a feladat alapvető fontosságúvá válik. A nem megfelelően válogatott dokumentumgyűjtemény ugyanis rendkívül sok kárt okoz:

1. Az olvasó nehezebben találja meg a számára fontos dokumentumokat; ezért szándéka ellenére több időt tölt a könyvtárban, a könyvtár így adott idő alatt kevesebb látogatót tud kiszolgálni; jobban igénybe veszi a könyvtáros idejét, ezért növekszik annak leterheltsége.

2. A könyvtári dokumentumok pusztta tárolása is pénzbe kerül. Ha a könyvtár bérli (egyes) helyiségeit, akkor ez az összeg mindennél jobban érezhető. Az ebben felmerülő kiadások természetesen abban az esetben, hogyha a könyvtár az olvasói igényeknek megfelelő állományegységeket tárol. Ha azonban a könyvtár olyanokat is raktároz, amelyek tárolási költsége magasabb a könyvtárközi kölcsönzés költségénél (költség-hason elemzés), akkor ez a fenntartóval és a felhasználóval szemben visszaélés.

3. A feleslegesen tárolt dokumentumok elveszik a helyet (a pénzt) az olvasói igényeknek inkább megfelelő egységek elől.

4. A könyvtár kevésbé, vagy nem használt dokumentumainak kiürítése kiváló PR-technika, nagyon alkalmas a felhasználók könyvtárral kapcsolatos érdeklődésének felébresztésére. Ilyen akció sok előnyhöz juttatja a könyvtárat: – megszabadul felesleges dokumentumaitól (csökkennek kiadásai); – megnövekszik a kihasználható hely a könyvtáron belül; – növekszik az olvasók elégedettsége (gyorsabban megtalálják a keresett dokumentumokat); – az eladott dokumentumok árából a könyvtár pótlólagos bevételhez jut; – a könyvtár innovatív képet mutat (image-formálás). Ha tehát a könyvtár nem vizsgálja felül időről időre állományát az olvasói igények függvényében, akkor ezektől a lehetőségektől megfosztja magát.

5. Az állománygyarapítás is nagyban támaszkodik az állományelemzés eredményeire. Ennek a visszacsatolásnak elmulasztása költséges torzulásokat idéz elő a könyvtár működésében.

A fentiekből jól látszik, hogy a tudatosan fejlesztett, az olvasók érdekeit szem előtt tartó könyvtárban alapvető fontosságú az állományellenőrzés és a rendszeres revízió. Ha ettől egy könyvtár hosszabb ideig eltekint, akkor alacsony innovációs készségről tesz tanúságot: működési költségei irreálisan magasak lesznek, kárt okozva használóknak és fenntartónak egyaránt.

Ha az állomány különféle egységekre van felosztva (szabadpolic, olvasóterem, segédkönyvtár, raktár 1., raktár 2. stb.), és a könyvtárnak nincs módjában az olvasók igényeinek megfelelően – a lehető legkevesebb – különálló egységet létrehozni, akkor felmerülhet annak szükségessége, hogy bizonyos dokumentumok egyik állományrészről a másikba kerüljenek át (szabadpolicról-raktárba, olvasóból-szabadpolicra – vagy fordítva stb.). Ez az igény akkor fogalmazódik meg, ha a könyvtárosok fontosnak tartják, hogy a dokumentumok hozzáférhetősége a lehető legjobb legyen. Az ilyen döntések meghozatalában is alapvető jelentősége van az állományellenőrzésen alapuló olvasói igények elemzésének.

Lehetséges akadályok a tervszerű állományapasztásban

1. Költségtudatosság hiánya. A könyvtár állományának revíziójában gyakran előfordulhat, hogy a folyamatot gátolja az a könyvtárosi szemlélet, hogy a leválogatás után is kereshetik a könyvtári állományból kikerült dokumentumokat. Ez kétségen kívül előfordulhat, és ezért csak úgy érdemes leválogatni, ha valószínűsíthető, hogy a dokumentum tárolási költsége magasabb az esetleges könyvtárközi kölcsönzés díjánál. Tehát ismét a költség-haszon elemzéshez jutottunk. Példával illusztrálva: egy Somogy megyei könyvtárban a nyírség irodalmi lap bekötött példányai átlagosan (beszerzési ár, állományba vétel, feltárás, mozgatás munkaerőköltsége, a kötetelés díja) 1993-ban pl. 2000 Ft. A könyvtárban az egy dokumentumra eső tárolási költség mondjuk évi 100 Ft. Ha ezt a kötetet egy-egy cikk miatt öt év alatt kétszer keresik, akkor a könyvtárnak egy kereset 1250 Ft-jába kerül. Ha a könyvtár könyvtárközi kölcsönzés keretében kéri a cikket (mondjuk 10 oldalt), akkor arra vár két hetet, és kb. 100 Ft-ot fizet. Faxon kb.



700 Ft-ot fizet (ÁFA-val együtt), és egy napot vár. (Ha a könyvtárnak saját faxa van, akkor alacsonyabbak a költségek.) Mindkét esetben olcsóbb tehát, ha a könyvtár nem tárolja a nem, vagy alig keresett dokumentumokat, hiszen esetünkben a tárolás csak kárt okoz. (A példában feltüntetett árak könyvtáranként természetesen különböznek.)

2. „Reprezentáció”. Könyvtárosok igen gyakran hajlandók saját állományukat bizonyos reprezentációs céllal felruházni. Ragaszkodnak olyan dokumentumokhoz, amelyek benntartási költsége igen magas, de olvasó nem használja. Más szavakkal: a könyvtár reprezentál – mondja a könyvtáros –, azt azonban nem tudja, hogy kinek; ugyanis az adott dokumentumot már régóta nem vette le senki a polcról. A rendszerváltással lassan kezd megszűnni a könyvtár „kirakat” funkciója, tehát az intézményt nem a bennlévő dokumentumok száma és minősége szerint, hanem az egész könyvtár szolgáltatásának minősége szerint kezdi a fenntartó és a használó megítélni. Így a könyvtári teljesítmény mérője az olvasók elégedettségi szintje lesz. A könyvtár tehát (eltekintve a megőrzésre szakosodott egységektől) szolgálat, és nem reprezentál.

3. *Dokumentumnyilvántartás bonyolultsága.* A törlést megnehezíti, ha túl sok helyen tartanak nyilván egy bizonyos dokumentumot. Gyakran hivatkoznak könyvtárosok arra, hogy pontosan emiatt nem törölnek: túl sok munkába kerülne. Ebben az esetben érdemes átgondolni, hogy a nyilvántartás egyszerűsítése és a törlés idején túl a kisebb állomány következtében a könyvtárosoknak több lesz az idejük: az áttekintés és keresés a könyvtárostól sem igényel ugyanis már annyi munkát. Való igaz, hogy a selejtezés jelenleg előírt módja elrettentően bürokratikus. Nagy haszon lenne egyszerűsíteni a szabályozást. (A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy sok könyvtár ésszerű okokból saját magára nézve „egyszerűsíti” a törléssel járó, 1975-ben előírt adminisztrációt. Többek között ez is kiténik *Son-*

nevend Péter cikkéből – (Tárolókönyvtár Magyarországon. in: *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 1993/9. sz. 10-19.p.).

4. „Vigyük a raktárba”, avagy a csapda természetrajza. Ha a könyvtárosnak sikerült meggyőznie magát a leválogatás szükségességéről, marad a kérdés, hogy hova rakja a leválogatott médiaegységet. A sok jó megoldás mellett akad egy csapda is, mely – figyelmetlenség esetén – nagy kárt okozhat a könyvtárnak. Ha ugyanis raktárba viszik a könyveket, komoly költség-hatékonyság-elemzést kell végezni. Előfordulhat ugyanis, hogy egy könyvtár új raktárhelyiség után kiált, vagy esetleg egy megépítendő új épületben irreálisan nagy raktárteret tervez. Nézzünk egy-egy példát: alapjában véve mindenféle raktározási mód veszteséget jelent – tehát a szolgáltatás minőségét csökkenti –, amely fizikai akadályt (pl. távolságot) iktat az olvasó és a médiaegység közé. Ha a raktár a könyvtáráépületen kívül van, akkor nem elhanyagolható a behozatal és a kivetel munkaerő-költsége. Ha a feladatot könyvtáros végzi, akkor képesítéséhez mérten kihasználatlan: tehát pazarol a könyvtár. Ha erre a célra külön alkalmaznak valakit, akkor még nagyobbak a költségek. Ha a raktár messzebbre van, akkor autót kell venni vagy bérelni, fenntartani. Egy kisiskolás is kiszámíthatja, hogy ilyen esetben egyetlen lehetőség, ha a könyvtár lemond a raktár gondolatáról: az egy dokumentumra eső szállítási, állagmegóvási, fűtési, világítási, rágcsálóirtási stb. költség igen magas. Alacsonyabb akkor lenne, ha egy dokumentumot sokszor kell behozni. Ilyen esetben pedig – bárki beláthatja – egyszerűbb az adott dokumentumot a könyvtárban, az olvasókhoz minél közelebb tartani, mondjuk egy nála kevésbé használt könyv helyén. Így visszaértünk a használói igény mérésének ügyéhez. (Ez a bekezdés nem az állománymegőrzésre szakosodott könyvtárakra vonatkozik.)

Ha nem folyik ehhez hasonló, de valós költségeket alapul vevő vizsgálat, akkor előfordulhat, hogy a leválogatott dokumentum selejtezés helyett raktárba kerül, s onnan évek múltán selejtezik ki, miután 98%-os helyett 99%-os biztonsággal lehet majd állítani, hogy a könyvtár használóit nem érdekli az adott médiaegység. Ez a „jelentős” biztonságra törekvés igen drága: a raktározás minden költsége beleszámít.

Nem növekvő könyvtár – a jövő koncepciója

Magyarországon is kezd lassan ismertté válni a nem növekvő könyvtár (non-growth-library) fogalma. Ennek az a lényege, hogy a könyvtár állományát folyamatosan vizsgálják felül, és nagyjából a szerzeményezés üteme szerint válogatnak le. A könyvtárban bennlévő dokumentumok számát a használók számától és igényeitől teszik függővé. Az ilyen könyvtár csak abban az esetben változtatja állományának nagyságát, ha ezt a kiszolgálandó lakosság, illetve a könyvtárhasználó olvasók száma teszi szükségessé.

A nem növő könyvtárnak hatalmas előnye, hogy forrásfelhasználásának mértéke alapjában véve állandónak mondható, könnyen tervezhető. Többek között ezért is válik a fenntartó számára áttekinthetőbbé, ellenőrizhetőbbé a könyvtár. Valószínűnek tűnik, hogy rövidesen az ilyen könyvtár modellje válik népszerűvé Magyarországon is.

Mikulás Gábor